

Lluita contra la pobresa i polítiques d'inclusió

Albert Sales

Universitat
Pompeu Fabra

#17

1. Pobresa i exclusió social

La destrucció d'ocupació i la reducció dels ingressos que han afectat les llars catalanes en els darrers anys han generat una gran preocupació social per la pobresa. De manera col·loquial s'ha utilitzat el terme *nova pobresa* per fer referència a la reducció dràstica de la qualitat de vida d'una part de la ciutadania catalana, però el cert és que en el camp de les ciències socials i del disseny de polítiques públiques la *nova pobresa* apareix fa dècades amb l'extensió de la precarietat que sorgeix arran de les profundes transformacions socials que acompanyen la transició de les societats industrials a les postindustrials. A casa nostra, la crisi iniciada el 2008 no genera una pobresa "nova", sinó que consolida i intensifica transformacions socials iniciades fa més de tres dècades.

Des dels anys vuitanta s'han multiplicat els factors que impedeixen a una part cada cop més gran de la ciutadania portar a terme

els seus projectes de vida en condicions d'autonomia personal i d'acord amb els seus valors. Davant l'extensió i la diversificació d'aquests obstacles, la preocupació social i institucional per la pobresa econòmica ha anat deixant pas a la formulació de polítiques orientades a reduir l'exclusió social.

Les institucions europees, les diferents administracions públiques i l'entorn acadèmic han adoptat l'expressió *exclusió social* com un concepte que completa i estén la definició clàssica de pobresa; un concepte més ampli en les seves dimensions i que permet identificar nous eixos de desigualtat i noves polaritzacions socials que interaccionen entre si per definir l'estructura d'oportunitats de les persones. Es considera que l'exclusió social és un procés que priva les persones de la participació en la vida econòmica, social, política i cultural, i que sorgeix per la incapacitat dels subsistemes institucionals de garantir els drets de ciutadania. L'acumulació de fracassos del sistema educatiu, del sanitari, dels serveis socials, de les institucions de participació civopolítica, de la família i dels mercats de treball dona lloc a privacions que allunyen les persones de les formes de vida majoritàries i les despulla de la seva llibertat d'elecció.²¹

2. Les polítiques d'inclusió: relat i pràctiques

D'acord amb aquesta visió dels processos d'empobriment i de les desigualtats en l'exercici dels drets socials, les polítiques socials haurien de procurar un gir que trenqués amb el paradigma de la inserció social dels col·lectius marginals per centrar-se en la construcció d'institucions i de relacions humanes més inclusives. En aquesta línia s'articula la retòrica dels plans locals d'inclusió impulsats des de les mateixes institucions europees i que ha impregnat les polítiques socials dels municipis catalans des d'inicis del segle XXI.²²

El discurs topa amb una realitat institucional disposada a canviar terminologies però que presenta dures resistències a l'hora de modificar les praxis polítiques i tècniques. La primera de les dificultats és un ancoratge simbòlic i ideològic a una concepció del concepte *exclusió social* que té poc a veure amb la definició expressada anteriorment. Per l'imaginari col·lectiu, assumit i reforçat pels mitjans de comunicació, l'exclusió (o les exclusions) no és el resultat de la interacció de les persones amb uns factors de risc o amb un conjunt d'obstacles per fer efectius els drets socials. Es tracta més aviat d'una línia que fixa els límits de la normalitat establint qui es troba fora dels estils de vida majoritàriament acceptats. S'equipara, doncs, l'exclusió social amb la pobresa extrema i amb la marginalitat trencant la idea de continuïtat de situacions d'interacció entre les persones i les institucions socials.²³

La contradicció entre les declaracions d'intencions polítiques que recullen els plans d'inclusió i altres textos institucionals i la concepció social de la "persona exclosa" hauria de resoldre's amb la implementació de polítiques que incidissin sobre els processos de "desqualificació social" que caracteritzen la pobresa en les societats postindustrials. En la mesura que les nostres societats van acceptar com a realitat inqüestionable el mite de la igualtat d'oportunitats, la pobresa es va convertir en una categoria desqualificadora. Si l'èxit social ha de ser el fruit del "treball", caure en la pobresa és un símptoma inequívoc d'un fracàs que els individus han d'aprendre a gestionar.²⁴

El sociòleg francès Serge Paugam²⁵ ha analitzat aquests processos de desqualificació social en les diferents crisis de reconversió industrial dels anys noranta, proposant un marc interpretatiu de la interacció entre empobriment, factors d'exclusió i suport social per part de les administracions. En la seva proposta teòrica, les persones passen per tres etapes durant el procés de desqualificació. En la primera, la de fragilitat, les persones que no aconsegueixen

entrar al mercat laboral i que perden la capacitat de generar els seus propis ingressos prenen consciència de la distància que les separa del gruix de la societat o de la situació que la societat de referència considera desitjable. Comencen a ser identificades com a persones amb problemes socials i tenen la impressió de ser assenyalades pel seu entorn com a “pobres”. En l'etapa de fragilitat, els individus i les llars afectades intenten mantenir-se al marge dels serveis socials o de les organitzacions d'assistència social. Consideren que entrar en aquests circuits com a receptors d'ajuda suposa un reconeixement tàcit de la seva situació de pobresa i una pèrdua de la seva autonomia personal.

146

La progressiva acceptació de diferents formes d'ajuda i la presa de consciència de la pròpia vulnerabilitat social porta a l'etapa de dependència. Es consideren en situació de dependència aquelles llars que reben assistència dels serveis socials públics o d'organitzacions d'assistència social. Les persones que es troben en aquesta fase són conscients d'haver renunciat a l'exercici d'una professió, a causa de l'exclusió del mercat laboral, i assumeixen, després d'un procés d'adaptació psicològica, la necessitat d'un suport extern a la llar. En aquesta etapa, és habitual que s'atribueixi la situació de necessitat a les responsabilitats familiars o que es culpi circumstàncies externes (com la crisi) per reinterpretar la pròpia situació i tractar de mantenir l'autoestima.

La fase de dependència pot resultar l'avantsala de la tercera etapa del procés de desqualificació: la de ruptura. Es caracteritza per la desaparició dels vincles amb la major part dels serveis socials i les organitzacions d'assistència per l'adopció d'estils de vida marginals i orientats a la mera supervivència. El pas a una etapa de ruptura pot desencadenar-se en el moment en què es perden prestacions econòmiques, en situacions de tensió amb els serveis socials que resultin traumàtiques, en moments de malaltia o després d'una acumulació de frustracions que porten l'individu

a deixar de considerar els serveis socials o les entitats com un suport. En l'etapa de ruptura, els ajuts en forma de diners o d'aliments es busquen en circuits informals i per mitjà de la caritat social, desenvolupant mecanismes de rebuig a la intervenció institucional en la pròpia vida i en les pròpies decisions.

En quina mesura el que hem anomenat *polítiques inclusives* ha contribuït a trencar amb aquesta lògica de desqualificació social? S'han produït transformacions reals en les polítiques socials dels municipis i de la Generalitat de Catalunya més enllà dels canvis terminològics? Com ha afectat la crisi les polítiques d'atenció a poblacions en situació de vulnerabilitat social? Evitar les trajectòries de desqualificació social i de cronificació de les exclusions és essencial per evitar l'aprofundiment de la fractura social generada per la crisi. Som capaços de combinar els mecanismes de suport d'emergència a les famílies més empobrides amb polítiques transformadores, universalistes i que evidencii el vincle entre l'extensió de la precarietat vital i les situacions més dures de marginalitat?